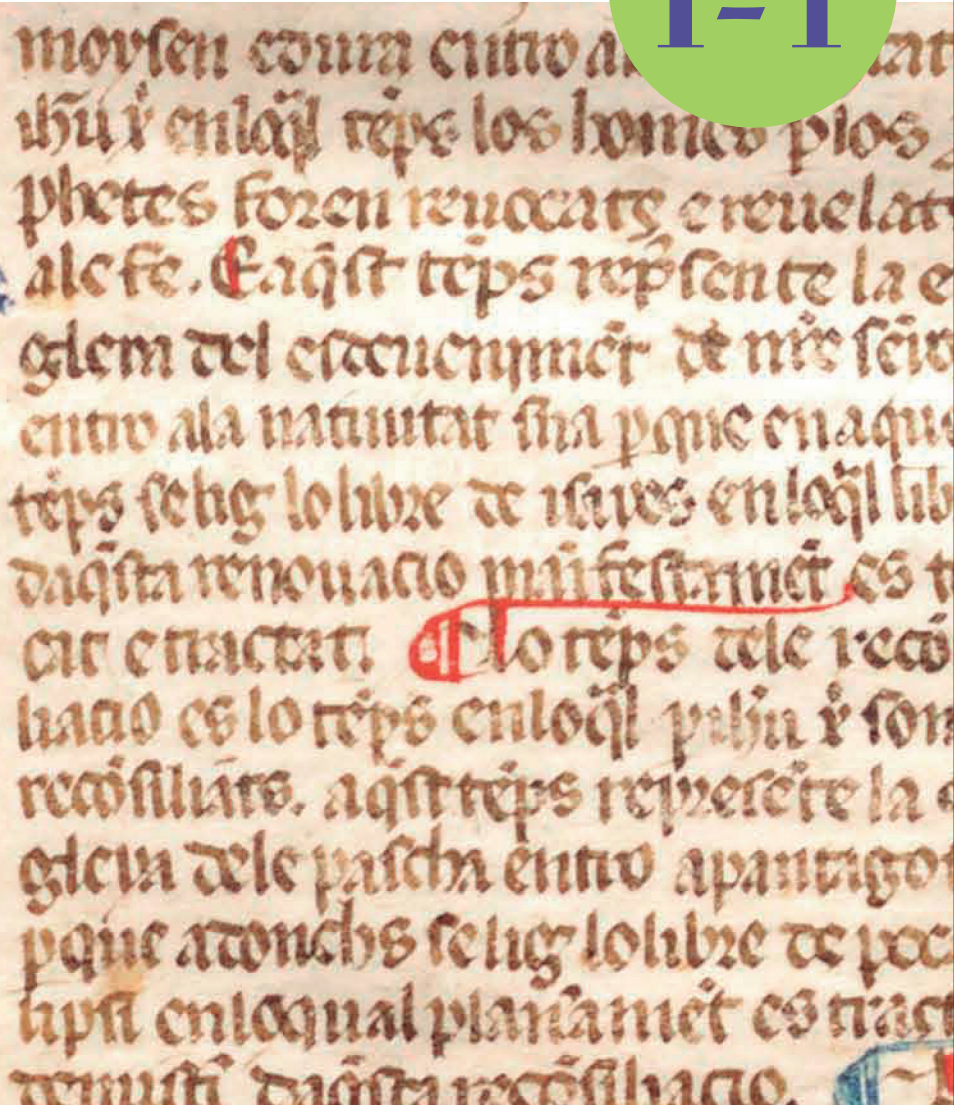

Flos sanctorum o Vides dels sants pares

Legenda aurea en català

MARINELA GARCIA SEMPERE,
ANTONI MAS I MIRALLES,
JOAN M. PERUJO MELGAR (ED.)

volum
I-1

moysen e dura e iuro a...
ihu x en lo qñ temps los homes pios
phetes foren reuocats e reuelat
ale fe. En aqst temps represente la e
glen del esteuennier de nre seio
entio ala natiuitat sua pque en aque
temps se lig lo libre de isues en lo qñ lib
daqsta renouacio manifestamet es t
cit e tractat. **E** lo temps dele reco
hacio es lo temps en lo qñ pihu x son
reconsiliars. aqst temps represente la e
glen dele pascha entio apantigo
pque a tonchs se lig lo libre de poc
lipsi en lo qual planamet es tract
tenusti daqsta reconsiliacio.

Marinela Garcia Sempere,
Antoni Mas i Miralles i
Joan M. Perujo Melgar (Ed.)

FLOS SANCTORUM
o VIDES DELS SANT'S PARES

Legenda aurea en català

VOLUM I-1

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2022

Aquest llibre ha estat publicat amb la col·laboració
de la Fundació Abadia de Montserrat 2025

FUNDACIÓ ABADIA DE MONTSERRAT, 2025

[Projecte d'investigació FFI2017-83950-P]

Primera edició, març de 2022
© Marinela Garcia Sempere, Antoni Mas i Miralles,
Joan M. Perujo Melgar, 2022

La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-211-8 (volum I - 1)
ISBN: 978-84-9191-216-3 (obra completa)
Dipòsit legal: B. 545-2022
Imprès a Gràfiques 92

Disseny de coberta: Jordi Avià

PRÒLEG¹

Blaquerna —digué Natana—, com podreu sostenir tant de temps tan aspra vida en llocs salvatges com us proposeu?

Blaquerna respongué:

— Qui feia sostenir tribulacions i mort a santa Caterina i a sancta Eulàlia i a sancta Margarida, i a les altres santes verges màrtirs que per amor del meu estimat Jesucrist es deixaven turmentar, cremar, penjar i matar? Si elles, que eren de poca edat i dones, per gràcia de Déu sostenien totes aquestes coses, i més que en desitjaven sostenir, jo que sóc home, no podré sostenir en l'ermitatge fam, set, calor, fred, i por, per l'amor del meu Senyor? [...]

Depuys que Blaquerna fo partit de Natana, fo Natana en gran pen-sament tots jorns de les paraules que li hac dites Blaquerna, e cogitava en la passió de Jesucrist e en los treballs e la mort de santa Caterina, santa Eulàlia, santa Magdalena, que sostengren per l'amor de Déu en est món. (Llull, ed. Soler & Santanach 2009, 113 i 145).

Quan Blaquerna rebutja l'oferta de matrimoni de Natana i justifica l'estil de vida que ha elegit, ho fa argüint els exemples de santa Caterina, santa Eulàlia i santa Margarida. Els protagonistes del *Romanç d'Evast e Blaquerna* de Ramon Llull bé que coneixen les vicissituds de les vides que esmenta Blaquerna, no els calen més explicacions. Així, Natana entén perfectament el que li diu Blaquerna i, més tard, torna a reflexionar sobre les vides de santa Caterina, santa Eulàlia i santa Magdalena.

La literatura hagiogràfica, de fet, va tenir una presència fonamental en la baixa edat mitjana (segles XIII-XV), amb temes, llegendes i ensenyaments que perduraren fins a l'edat moderna, quan la Contrareforma els va reelaborar. No debades, les vides de sants eren una lectura obliga-

1. Aquest treball ha estat enllestit en el marc del projecte d'investigació *La literatura hagiogràfica catalana: fuentes, ediciones y estudios* (FFI2017-83950-P), del Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat.

ÍNDEX

SIGLES	6
PRÒLEG	7
1. INTRODUCCIÓ	11
1.1. LA <i>LEGENDA AUREA</i>	11
1.2. EL <i>FLOS SANCTORUM</i> EN CATALÀ	17
1.2.1. Testimonis conservats	22
1.2.2. El manuscrit E	31
1.2.3. Anàlisi de variants	37
1.2.4. Recapitulació	66
1.3. EL CONTEXT SOCIOLINGÜÍSTIC DE LA TRADUCCIÓ DEL <i>FLOS SANCTORUM</i>	69
1.4. ESTUDI LINGÜÍSTIC	77
1.4.1. Grafemàtica	78
1.4.2. Morfologia	89
1.4.3. Lèxic	109
1.4.4. Valoració	111
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	113
2. EDICIÓ	123
2.1. CRITERIS D'EDICIÓ	123
2.2. TAULA D'EQUIVALÈNCIES DE CAPÍTOLS	127

2.3. FLOS SANCTORUM O VIDES DELS SANTS PARES	141
[Del pròlech del libre]	149
[1/1] De l'Aveniment de Nostre Senyor	153
[2/2] De la entrepretació del nom de sent Andreu	172
[3/47] De sent Longí	189
[4/Ø] De sancta Bàrbare	191
[5/3] De sent Nicholau	198
[6/4] De sancta Lúcia	210
[7/5] De sent Thomàs, apòstol	216
[8/6] De la nativitat de nostre senyor Jhesuchrist	229
[9/7] De sancta Anastàsia	242
[10/8] De sent Esteve	246
[11/9] De la entrepretació del nom de sent Johan	256
[12/10] Dels innocents	269
[13/11] De sent Thomàs de Conturberi	276
[14/12] De sent Silvestre	283

da als monestirs i a les esglésies; s'hi explicaven històries quasi sempre molt antigues, algunes de les quals procedien dels primers temps del cristianisme, de les actes dels màrtirs. Aquestes històries, adobades amb afegits al llarg del temps, o mesclades amb altres llegendes, com ocorre per exemple en la de sant Aleix, eren molt conegudes i passaven de generació en generació, plasmades en les arts plàstiques, la literatura popular i la cultura en general. A més dels elements propis del martiri i de la santedat, algunes vides contenien relats plens de fets inversemblants, meravellosos o exagerats, que posteriorment serien sancionats. També incloïen personatges que recordaven els de les epopeies i les gestes cavalleresques, al mateix temps que presentaven els valors religiosos que els eren encomanats. Els models de santedat s'explicaven de vegades en contextos protagonitzats per cavallers, amb dracs, aventures perilloses per la mar, cartes signades pel dimoni, joves verges de vida exemplar, encantadors o fetillers. Sants cavallers com sant Jordi o donzelles de sobirana intel·ligència com santa Caterina, capaç de convèncer tots els filòsofs que debaten amb ella, eren ben presents en l'imaginari medieval, com ho eren en el de Blaquerna i Natana.

Es tracta d'un gènere, el de les vides de sants, que tingué una enorme popularitat. Durant la baixa edat mitjana, probablement per l'interès en la predicació dels ordes mendicants, aquestes vides van començar a ser reunides en forma de compilacions, que integren el gènere dels llegendaris abreujats o *legendae novae*. En els llegendaris del segle XIII s'explicaven de forma resumida les vides dels sants transmeses segles arrere en narracions normalment extenses, de manera que eren ben útils als clergues en la predicació. La *Legenda aurea* de Jacobus de Voragine, una de les compilacions més conegudes i difoses, també va nèixer amb una finalitat adoctrinadora i, en els quasi dos-cents capítols de què consta, les vides modèliques dels sants i les santes transcorren sovint en relats plens de peripècies, la trama narrativa de molts dels quals va ser representada en retaules, quadres o portalades d'esglésies. De l'èxit que assolí, en són bona mostra la quantitat de manuscrits llatins conservats, més d'un miler, com també les traduccions que se'n van fer a les llengües vernacles, com ara la catalana, que és una de les més antigues o, potser, la més antiga.

En aquest treball ens ocupem de l'estudi i l'edició d'un dels manuscrits (ms. N-III-5, El Escorial) en què ens ha pervingut la traducció catalana, representant d'una de les dues branques en què s'ha dividit la transmissió d'aquesta obra en català. L'edició que oferim és el resultat d'un treball d'equip dut a terme en diverses etapes. En un primer moment, un grup d'investigadors de la Universitat d'Alacant vam preparar

la primera transcripció del manuscrit d'El Escorial (E).² En una fase posterior, la revisió i l'edició del text ha anat a cura de Marinela Garcia, Antoni Mas i Joan M. Perujo. En l'estudi introductori, Marinela Garcia s'ha encarregat dels apartats 1.1 i 1.2, i Antoni Mas dels apartats 1.3 i 1.4.

2. Aquest va ser un dels objectius del projecte d'investigació *La literatura bibliogràfica catalana entre el manuscrito y la imprenta* (FFI2013-43927-P). Una primera transcripció va anar a cura de Carme Arronis, Hèctor Càmarà, Marinela Garcia (IP), M. Àngels Llorca, Antoni Mas, Carmen Puche i Mariana Seguí, als quals agraïm la seua col·laboració.

1. INTRODUCCIÓ

1.1. LA *LEGENDA AUREA*

La *Legenda aurea* (LA en avant) de Jacobus de Voragine també era coneguda com a *Legenda sanctorum*, *Lombardica historia* i, més comunament, com a *Flos sanctorum*. A la península Ibèrica la traducció de la *Legenda aurea* era anomenada també *Flos sanctorum* i aquest és el títol que es conserva en el manuscrit E, *Flors santorum*.³ És una col·lecció de vides de sants,⁴ festes cristològiques, mariològiques i eclesiàstiques en la qual els capítols s'ordenen a partir del calendari litúrgic cristià, que s'inicia en l'Advent, el quart diumenge abans de Nadal. En el pròleg de l'obra l'any litúrgic es distribueix en quatre temps: temps de desviació, que comença quan Adam s'allunya de Déu i que arriba fins a l'època de Moisès, des de Septuagèsima fins a Pasqua; temps de renovació, que comença amb Moisès i que arriba fins al naixement de Jesucrist, des de l'Advent fins a Nadal; temps de reconciliació, que representa la reconciliació a través de Jesucrist i va des de Pasqua fins a Pentecosta; i temps de peregrinació, que representa la peregrinació actual de l'home i va des de l'octava de Pentecosta fins a l'Advent, tot en una estructura en cercle que va repetint-se.

Vint-i-tres dels cent setanta-huit⁵ capítols van dedicats a celebracions litúrgiques relacionades amb la vida de Crist o de Maria (Anunciació, Advent, Nativitat, Circumcisió, Epifania, Purificació, Passió, Resurrecció, Assumpció, etc.), al culte de la Creu i a festes eclesiàstiques (Tots Sants, Ànimes, Dedicació de l'Església, etc.), mentre que la resta tracta el santoral romà, repartit entre apòstols, màrtirs, verges i confes-

3. Sobre el títol de la compilació, vegeu Zinelli (2009, 174), i sobre el títol en els manuscrits catalans, Garcia Sempere (2015).

4. Hippolyte Delehaye (1927) ha donat moltes dades per al coneixement de l'evolució de les vides de sants, com altres estudiosos posteriorment. Vegeu una síntesi de l'evolució dels relats de les vides de sants, des de les actes dels màrtirs, les *vitae*, les *passiones*, etc., en Baños (2003). Sobre la composició i la difusió de la LA, vegeu Maggioni (1995).

5. El nombre de capítols varia en les diferents còpies de la compilació que ens han arribat. Prenem ací com a referència el nombre, l'ordenació i la numeració de capítols de l'edició del text llatí de Maggioni (Voragine 1998).

sors dels segles I al VII, com també alguns sants dels segles XII i XIII, tot i que la major part correspon a màrtirs per la fe dels primers segles del cristianisme, possiblement per una preferència de l'autor.⁶ L'estructura de l'obra va ser pensada com una eina útil per a la predicació, ja que s'hi proporciona material per a construir un sermó dedicat a una determinada festivitat i, també, una estructura ordenada que pot ser adaptada fàcilment a les necessitats de l'orador.

En els capítols litúrgics el contingut és molt teològic i doctrinal, amb un ús de fonts molt abundant.⁷ Pel que fa als capítols dedicats al santoral, es desenvolupen segons una trama narrativa ben interessant; cada vida comença amb l'etimologia simbòlica del nom de cada sant o santa, que s'ajusta a la seua personalitat i als seus actes. A continuació s'hi recullen els episodis més característics de la vida, que s'inicia en moltes ocasions amb explicacions de successos i anècdotes dels primers anys i de la joventut dels sants. Segueix el relat dels moments relacionats amb la persecució, les tortures, el martiri i la mort. Finalment, en molts casos es reuneixen els miracles *post mortem*, que certifiquen la mediació en defensa dels devots. Entre els episodis de cada vida poden aparèixer elements meravellosos o miraculosos, com també peripecies diverses.

El frare dominic Jacobus de Voragine (1226/1230-1298)⁸ va enllestir aquesta compilació cap al 1260. Va escriure també sermons i cròniques, però sense cap dubte la seua obra més difosa i amb més repercussió és la LA,⁹ que va arribar a tenir gran influència en totes les arts, com també en la història cultural, literària i de pensament d'Europa durant tres segles com a mínim.¹⁰ Actualment es considera que hi

6. Boureau (1984, 38-39) esmenta aquesta preferència, explica la selecció dels sants i per què hi ha un salt des dels sants dels primers segles de l'Església fins als segles XII i XIII. Vegeu també la seua edició (Voragine 2004). D'altra banda, cal remarcar que hi ha més de cent capítols dedicats a vides de sants, mentre que els dedicats a santes en són, tan sols, vint-i-set.

7. Sobre els capítols litúrgics, vegeu Càmara (2010, 2013 i 2016).

8. És conegut també com a Jacobi a Voragine, Iacopo da Varazze o Jaume de Voràgine en català. Hem usat la versió llatina del nom, tal com la recull l'edició de Maneikis-Kniazze (Voragine 1977). Sobre la vida de Voragine vegeu Airaldi (1988), Casagrande (2004) i Epstein (2016). Una síntesi biogràfica, en Rebull (1976) i en Boureau ed. (2004). Tradicionalment es vincula el seu naixement a Varazze (Voragine en llatí), prop de Gènova, però el que sabem de cert és que la seua vida està molt lligada a la ciutat de Gènova.

9. Vegeu un resum més extens de la vida de Voragine en Càmara (2013).

10. No tractarem ara tots els aspectes relacionats amb la creació, el context i la transmissió de la LA. Vegeu Boureau (1984), sobre la formació de la compilació i l'elecció del repertori de sants, entre els quals se n'exclouen molts d'èpoques properes a l'autor; com

hagué dues redaccions de la LA: a partir d'una primera redacció de cap a 1260, Voragine va continuar treballant-hi durant tota la seua vida, afegint-hi nous continguts i eliminant-ne o modificant-ne d'altres. Per això, Maggioni (1988) ha establert que en va fer, almenys, dues redaccions: la primera (LA1) va ser acabada cap al 1260 i la segona, fruit de la revisió continuada que l'autor va dur a terme durant els darrers decennis de la seua vida, cap al 1298 (LA2).¹¹ A més a més, com a resultat de l'enorme difusió que tenia, la LA anava ampliant-se, reduint-se o reconfigurant-se en cada còpia, ja que n'eren eliminats alguns sants o se n'hi podien afegir d'altres, generalment locals.

Les vides de sants que recull Voragine són resums elaborats a partir de les fonts que coneixia, reduïdes convenientment (Maggioni 1995 i 2012). Com hem dit, la LA pertany al gènere de les *legendae novae* o llegendaris abreujats, una mena de reculls hagiogràfics que sorgeix en el segle XIII amb l'objectiu de servir d'ajuda per a la predicació. El gènere s'adaptà perfectament a les exigències de l'orde dels dominics per «la necessitat di una predicazione efficace sul piano etico e dottrinale, che facesse leva sul comune sentire della devozione popolare e alle figure dell'agiografia tradizionale» (Maggioni 2012, 17-18).¹²

Aquests llegendaris abreujats es compilaven elaborant resums o epítoms basats en la gran quantitat de material hagiogràfic que els precedia, un material que abraça quasi mil anys, entre els segles IV i XIII.

---

també sobre l'estructuració dels capítols començant des de l'Advent, la funció dels miracles o el caràcter narratiu de les llegendes. Maggioni ha parlat en nombrosos treballs (1995, 2007, 2012 i 2019, entre d'altres) de la tradició ecodòtica dels textos llatins, del gènere de les llegendes abreujades, de la relació amb els llegendaris precedents i del receptor de la LA. En un primer moment el receptor és un públic lletrat i dedicat a la predicació, però possiblement en les darreres redaccions Voragine es dirigeix a un lector més ampli, no necessàriament preparat amb coneixements de llatí. Vegeu altres aspectes sobre el gènere de l'hagiografia en Philippart (1977 i 1994–2016). Sobre la complexitat de la relació entre les diferents fonts de les vides és interessant l'exemple de la vida de sant Aleix analitzat per Perugi (2014). Càmara (2013) ha resumit alguns d'aquests aspectes en la seua tesi doctoral.

11. Maggioni (Voragine 1998, XIII i ss.) opta per editar la versió de LA2, a la qual pertanyen els manuscrits llatins A i C, que considera els més idonis per a establir el text. Anota a peu de plana les variants corresponents a LA1, a la qual pertanyen els manuscrits llatins V i E, que ací anomenem Elat i Vlat, i que ens interessen perquè són en moltes ocasions els més pròxims als textos catalans. Vegeu també Maggioni (1995) i Boureau (1984 i la introducció a Voragine 2004).

12. El concili de Laterà (1215) havia insistit en la necessitat d'una reforma educativa; calia educar més els clergues perquè, al seu torn, ells poguessen educar els fidels amb la predicació i la confessió. Així, els llegendaris abreujats podien ser un recurs important en aquesta intenció educadora. Baños (1990) ha parat atenció també en la predicació en vers en llengües vernacles, que tenia un objectiu semblant.

Els textos preexistents es refeien eliminant-ne tot allò que no semblava necessari per a la nova predicació, com ara els llargs discursos doctrinals o els diàlegs massa extensos. A més, amb el temps s'hi afegien elements procedents de la cultura popular.¹³ L'iniciador del gènere va ser Jean de Mailly, amb l'*Abbreuiatio in gestis et miraculis sanctorum* (1230), seguit de Bartolomeo de Trento amb el *Liber epilogorum in gesta sanctorum* (1244),¹⁴ tots dos emprats com a fonts per Voragine, que reaprofità els antecessors però, a més, se situava entre una posició més ortodoxa i una altra de més pròxima a la devoció popular i als relats apòcrifs, que degué ser ben acceptada; era una posició «per far confluire nella stessa opera la cautela e la critica delle fonti di Jean de Mailly e i racconti apocriphi di Bartolomeo da Trento» (Maggioni 2012, 21). Potser aquesta va ser una de les raons del gran èxit de la LA, amb una difusió sense precedents, més àmplia que la de les fonts que feia servir.

Els llegendaris abreujats tenen una gran complexitat, que no respon únicament al fet de condensar un cabal tan important de tradició hagiogràfica anterior, sinó que cada llegendari té característiques pròpies perquè «l'opera di ogni singolo compilatore attraversa diversi momenti [...] ognuno dei llegendari condensati preso in sé è un sistema in trasformazione che segue l'evoluzione del suo autore e il cambiamento del suo pubblico» (Maggioni 2012, 13). Així, cada llegendari es transforma en una espècie d'arquetip mòbil:

si tratta di opere che seguono la biografia del compilatore, dando origine filologicamente a una sorta di archetipo mobile, ovvero nella pratica a un esemplare di lavoro a cui l'autore continuamente lavorava, rifinendo senza interruzione un'opera che nel contempo veniva continuamente ricopiata negli *scriptoria* legati all'ordine. Queste particolarità di composizione hanno di conseguenza prodotto anche delle particolarità di trasmissione, che hanno lasciato anch'esse il segno nella storia del testo (Maggioni 2012, 24).¹⁵

Igualment, Voragine va modificar la LA al llarg dels anys, afegint-hi dades noves o exemples que considerava útils (Maggioni 1995, 102), en

13. Boureau (1984), entre d'altres, parla de la importància de la tradició popular integrada en els relats de la LA. Carlos Vega, per exemple, ha estudiat la vida de sant Aleix en castellà (1991) i recull, a més de les diferents llegendes que hi conflueixen, elements procedents de la tradició popular, com ara una trobada del sant amb el dimoni.

14. Vegeu l'edició de l'*Abbreuiatio* en Maggioni (2013) i la del *Liber epilogorum* en Paoli (2001).

15. Vegeu també, sobre aquest punt, Maggioni (1995, 1998, 2007).

un treball en evolució constant. Cal tenir en compte, a més, que en el procés d'elaboració de les còpies se seguia el sistema de *pecia*, que el compilador podia tenir nombrosos secretaris o ajudants i que en cada còpia s'hi podien afegir o eliminar capítols. Per tot això, la complexitat de la LA es fa més que palesa, ja que tant la redacció com la transmissió feien possible una allau de canvis.¹⁶ Tot i això, s'ha establert un *Normalcorpus* (Fleith 1991, Maggioni 1995) o relació de capítols que es considera que degueren formar part de la LA segons la va concebre Voragine i que finalment s'ha fixat en 178 (Voragine 1998, Voragine 2004), un nombre, però, que pot variar segons els manuscrits.

La LA es va transmetre en nombrosíssimes còpies manuscrites arreu d'Europa. La direcció i la progressió d'aquesta disseminació ha estat objecte d'alguns estudis i presenta la dificultat de la gran quantitat de manuscrits que circularen, més de mil. Fleith (1990 i 1991, 344 i ss.) ha estudiat la difusió dels manuscrits llatins en els segles XIII i XIV, que es produeix en dues direccions: en la primera atorga una gran importància a París com a centre de difusió i estableix que el text hauria arribat des del nord d'Itàlia a la ciutat francesa de París, i des d'allà s'hauria propagat cap a altres llocs; en la segona el text s'hauria difós des d'Itàlia mateix.¹⁷ Fleith, però, no ha estudiat els manuscrits llatins conservats a la península Ibèrica, treball que pot fer llum en futures investigacions per a la determinació del model subjacent a la traducció catalana. Els textos llatins conservats a Girona, Barcelona, Vic, València i altres llocs de la Península (Fleith 1990, 1991; Maggioni 1995, 2007) podran ajudar en aquest sentit.¹⁸ A pesar que moltes de les va-

16. «Alla stretta connessione di questi leggendari con la biografia dell'autore, e alla loro stessa natura di *work in progress*, consegue che ognuno di questi leggendari abbia conosciuto un certo numero di rielaborazioni redazionali. Jean de Mailly inizia a comporre la sua *Abbreviatio in gestis sanctorum* quando è ancora un semplice canonico di Saint-Germain di Auxerre, la rielabora quando entra nell'Ordine domenicano, nella Francia centrale, e ne dà una terza redazione più tardi, quando come membro dell'Ordine si sposta tra i conventi nella zona della Mosella, tra Trier e Metz» (Maggioni 2012, 22).

17. Fleith considera que hi ha una seqüència de vides en l'índex dels textos llatins que pot ser identificativa de dues branques diferents: quan en un manuscrit llatí apareix en l'ordenació de l'índex la seqüència Fèlix, Audacte, Savià i Saviana, Llop, Mamertí i Gil, el manuscrit coincidiria amb un grup constituït essencialment per manuscrits d'origen italià. Els altres testimonis formarien un segon grup o *Aegidiusgruppe*, en el qual Gil va ordenat en l'índex després de Fèlix i Audacte. Zinelli (2009, 273) en fa un complet estat de la qüestió i recull les aportacions en aquest sentit de Maggioni. Els textos catalans que estudiem en aquest treball segueixen la primera ordenació, és a dir, la del grup dels manuscrits d'origen italià.

18. Els manuscrits llatins peninsulars als quals cal dedicar atenció són: Barcelona (Bibl. Univ. i Prov. 587); Girona (Arxiu del Seminari Episcopal 132/25) i Bibl. Provincial 9/110; Vic

riants que ofereixen els manuscrits catalans segueixen en general el text de LA1, sobretot el manuscrit llatí V (Vlat), procedent de Pàdua, també s'acosten de vegades a LA2. Això vol dir que el model subjacent a la traducció podria ser un manuscrit pròxim a LA1, però amb elements de LA2 i qui sap si podria ser algun dels conservats a la península Ibèrica.

Després de la Contrareforma, la LA va deixar pas a altres llegendaris més pròxims a les noves pautes religioses contrareformistes, com els de Lipomano i Surio. A la península Ibèrica van aparèixer els *Flos sanctorum* d'Alonso de Villegas (1578) i de Pedro de Ribadeneira (1599), que només s'editaren en castellà.¹⁹ La LA havia estat traduïda en català, però no hi hagué nous santorals catalans postridentins que arribaren a la impremta i, a partir de llavors, les vides de sants en català circularien d'una altra manera fins al segle XIX: en manuscrits miscel·lanis, en forma de vides exemptes, gojos, obres de teatre, etc.

Modernament l'interès de la crítica per la LA ha fet que siga reeditada: la de Graesse de 1845 (Voragine 1965) és una edició que s'ha considerat com a referent fins fa pocs anys, quan Maggioni (Voragine 1998 i 2007) va oferir una nova edició crítica del text llatí. L'edició de Maggioni (1998, XIV) redueix els 182 capítols recollits per Grasessa a 178,²⁰ i reproduceix el text del que degué ser la versió definitiva de LA2. Dels 1100 testimonis conservats del text llatí, en selecciona 70 (Maggioni 1995 i Voragine 1998), tots del segle XIII. Entre aquests còdexs, el de Bolonya (A, de cap al 1272-1276) i el de Gènova (C, de cap al 1292-1299) ofereixen una redacció que considera que podria ser la més pròxima a la definitiva LA2,²¹ versió que edita acompanyada de les variants de LA1.

(Arxiu Capitular 173; 174; Museu Episcopal LXIX); València (Bibl. de la Catedral, 84); Madrid (BNE 249; 1412; 4197; 9733); Toledo (Bibl. del Cabildo 30-8; 30-9; 30-10; 30-11; 30-12); Sevilla (Bibl. Cap. Colombina, 7-7-22) i Burgo d'Osma (Catedr. 132, 152). De moment hem pogut consultar alguns folis dels de Vic i València, però no ens ha sigut possible traure'n conclusions determinants, tret del fet que coincideixen més amb la branca representada per PBM.

19. Vegeu Aragüés (2000 i 2005) per a les edicions d'aquestes obres i per a la circulació dels nous santorals llatins i castellans.

20. Maggioni elimina els capítols de santa Sofia, sant Timoteu, santa Apol·lònia, sant Fabià papa i sant Bonifaci, i hi afegí sant Sir, característic de la redacció genovesa del llegendari. Boureau també manté 178 capítols quan estudia la compilació per a la seua traducció del text llatí al francès (Voragine 2004).

21. En tots els manuscrits que estudia es produeixen fenòmens propis de les nombroses variables que funcionen en la difusió de la compilació, com ara el fet d'afegir o eliminar sants en cada manuscrit. També classifica el grau de dependència de les fonts en les vides, ja que algunes vides tenen una dependència literal d'una única font, mentre que d'altres depe-

1.2. EL *FLOS SANCTORUM* EN CATALÀ

La LA va ser traduïda en català probablement a finals del mateix segle XIII, de manera que es tracta d'una època molt pròxima a la d'elaboració de la compilació de Voragine.²² La traducció ens ha pervingut en cinc manuscrits antics que conservem més o menys complets, com també en alguns manuscrits fragmentaris, a més de diferents edicions que arriben fins al final del segle XVI.

Aquesta traducció no s'ha tornat a editar ni s'ha estudiat fins a època recent. Els primers estudiosos la relacionen amb la traducció occitana, perquè totes dues presenten moltes coincidències. Així, Chabaneau, des del 1878 es va interessar pel manuscrit català P (ms. Espagnol 44, BnF) en diferents articles en què tractava la relació evident entre els textos catalans i els occitans. Aquesta relació el feia afirmar el 1878 que totes dues traduccions, la catalana i l'occitana, depenien d'un mateix model català.²³ Tanmateix, Balaguer i Merino (1881, 60), que va donar notícia del manuscrit B, coneixedor del treball de Chabaneau de 1878, va afirmar que «lo códice de Barcelona del *Flors sanctorum* es copia catalanizada d'altre provençal», idea compartida per Meyer (1898), que considerava, com Balaguer, que el text català depenia de l'occità. Bohigas (1930) també es va ocupar d'aquesta qüestió amb arguments a favor de la prioritat del català,²⁴ i Brunel (1976 i 1986), en el seu estudi sobre la vida de sant Francesc, reforça els arguments en el mateix sentit. Actualment aquesta dependència encara està en qüestió, però sembla més aviat que el text occità podria dependre del català, com proposa Zinelli (2009).

---

nen de més d'una font i, en molts casos, es prenen epítoms precedents combinats amb els textos de les *vitae* o de les *passiones* originals.

22. Així ho considera Coromines (1977). Cantavella (1990, 27 i ss.) puntualitza i reforça aquesta afirmació quan remarca el fet que en la vida de santa Magdalena encara s'esmenten Vézelay i no Provença com el lloc de culte de la santa. Creu, doncs, que la traducció de la vida pot ser un poc anterior al 1280, abans que hagués arribat al Rosselló la notícia del trasllat de les relíquies de la santa de Vézelay a Provença, per ordre de Carles d'Anjou el 1279.

23. Vegeu els seus treballs sobre el text català i sobre la vida de santa Magdalena (1878, 1885 i 1887). La possible dependència entre els textos catalans i els occitans centra el seu interès des del primer moment.

24. Encara sobre la dependència entre els textos catalans i els occitans, Bohigas (1930, 73) considera que, en efecte, els provençalismes del text català podrien remetre a una primera versió provençal, en la mateixa línia de Meyer. Tanmateix, la inclusió dels sants Narcís i Feliu de Girona pot suggerir el contrari. Sobre el manuscrit V, afirma amb seguretat que l'argument dels provençalismes del text ja no es pot acceptar perquè els que hi apareixen són els propis del català literari antic.

Meyer (1898, 93-94) va diferenciar tres estadis en la traducció occitana, segons els manuscrits coneguts llavors; un primer estadi, amb una «traduction assez exacte», és a dir, una traducció bastant fidel al text llatí; un segon estadi amb una «traduction plus libre» en la qual canvia l'estil, se suprimeixen algunes llegendes, se n'hi afegeixen d'altres i en alguns casos s'altera l'ordre; i un tercer estadi que correspondria a un estat en què les llegendes han sigut més o menys extretes de la compilació i no conserven l'ordre de l'any litúrgic que manté la LA. A més, en els dos darrers estadis, els manuscrits contindrien, també, altres textos no relacionats amb la LA.

Remarquem ara que Meyer (1898, 93) incloïa els manuscrits catalans en el primer estadi: «Premier état. Traduction assez exacte, représentée: 1) par un ms. complet, Bibl. nat. fr. 9759; 2) par le fragment de Forcalquier; 3) par divers mss. catalans qui nous offrent une pure transcription de la traduction provençale». Aquesta apreciació és interessant perquè el text català representa una singularitat a la península Ibèrica, ja que sembla que en les literatures castellana i portuguesa no es conserven testimonis tan pròxims a la LA.²⁵ En castellà es conserven dotze manuscrits derivats de la LA, els quals s'han dividit en dues branques:²⁶ la compilació B, formada per sis manuscrits i coneguda com a *Leyenda de los santos*; i la compilació A, formada per cinc manuscrits i coneguda com a *Gran flos sanctorum*.²⁷ Els santorals de les compilacions B i A deriven de la LA i poden ser considerats com a versions del text de Voragine (Baños 2009, 166-167), perquè tenen nombroses omissions, interpolacions i vides alienes a la LA. Els manuscrits més complets pel que fa al nombre de vides derivades de la LA són els de la compilació B, però sembla que en les vides procedents de Voragine la compilació A s'acosta més a la LA que la compilació B, que redueix

25. Agraïm a Fernando Baños els seus comentaris sobre els santorals castellans, com també el seu aclariment en el sentit que ni tan sols en l'època incunable els santorals castellans són tan pròxims a la LA com els catalans, tot i que el *Flos sanctorum con sus etimologías* (c. 1475-1480), a pesar dels errors, presenta encara variants pròximes a LA.

26. Tot i que treballs anteriors de Galo Francisco González recullen una divisió en dues branques (Baños 2009, 166), Thompson i Walsh (1986-87) parlen de tres branques, la tercera de les quals correspondria al manuscrit (BNE 10252), però un estudi recent el desvincula d'aquesta tradició dependent de la LA (Bautista 2014) i, per tant, es tractaria de dues branques i no de tres. Pel que fa al manuscrit BNE 10252, Bautista fa veure que és una compilació relacionada amb el text portuguès *Vidas e paixões dos apóstolos*, que és una traducció d'una part de les *Vitae patrum* de Bernardo de Brihuega (c. 1270).

27. Han estudiat amb atenció els santorals castellans Baños (2000, 2009), Aragüés (2000, 2002, 2005, 2009 i 2016) i Hernández (2008). Vegeu també les tesis de Vanesa Hernández (2006) sobre els santorals manuscrits i la de Marcos Cortés (2010) sobre un dels incunables.

més el text dels capítols i n'elimina molts fragments. D'altra banda, com recorda Hernández (2006, 289),

Como ya señalaron Walsh y Thompson [1986-1987: 17], no se conserva en la Compilación A una lectura de un mismo santo en todos los manuscritos, de modo que no es posible hacer una transcripción comparativa que ayude a filiarlos con detalle. Esto se hace extensivo a todos los santorales que se conservan, ya que no podemos cotejar sistemáticamente la vida de ningún santo que aparezca en todos ellos.

En la compilació B, més antiga que la compilació A (Baños 2009, 166-167), poden establir-se, també, dues variants diferenciades; ens interessa ací la variant B1, formada pels manuscrits h-I-14 i k-II-12²⁸ de la Biblioteca d'El Escorial, copiats en el segle xv, que recullen un gran nombre dels sants de la LA. D'aquests dos manuscrits, h-I-14 és l'únic dels manuscrits castellans que, tot i que amb algunes llacunes,²⁹ recorre tot l'any litúrgic, com es fa en la LA (Baños 2009).³⁰ En aquests dos darrers manuscrits podem trobar un text pròxim a la LA pel nombre i per l'ordenació dels capítols i que podria acostar-se al que Meyer anomenava segon estadi, amb un text molt complet en nombre de capítols en el cas del manuscrit h-I-14.³¹

En portuguès es conserva només un fragment que dona fe de la circulació manuscrita de la LA en aquesta llengua, en què no hi haurà una traducció completa de la LA fins al 1513 (Aragüés 2009, 2016), quan s'edita el *Flos sanctorum* en portuguès, traduït no del text llatí

28. L'extensió d'aquests manuscrits, amb 322 i 201 folis respectivament, és semblant a la dels manuscrits complets catalans.

29. Té 151 capítols, enfront dels 178 de l'edició que prenem com a referència.

30. Pel que fa als textos impresos castellans, l'incunable *Flos sanctorum con sus ethimologías* (c. 1475-1480), editat per Cortés (2010), està relacionat amb la compilació B. Sobre aquesta compilació Cortés indica que els manuscrits segueixen el text de Voragine, però sintetitzen el material, eliminen etimologies, com també molts passatges, generalment doctrinals. Segons Baños i Uría (2000, 60), «ninguna de las compilaciones castellanas es una mera traducción de aquella (*Legenda aurea*) pues [...] ni recogen todo el material de Voragine, ni todo lo que incluyen procede de Voragine. Es decir, que ningún *flos sanctorum* castellano reproduce íntegramente la *Legenda*; ni hay ninguno que abarque todas las fiestas del año litúrgico». Un estudi del manuscrit h-I-14 podria revelar si es tracta d'una traducció bastant completa del text de Voragine ja que, com diu el mateix Baños, conté quasi tot l'any litúrgic. D'altra banda, els manuscrits més antics de la tradició B són el 8 i el 9, del segle xiv, conservats a la Biblioteca Menéndez Pelayo de Santander. Baños i Uría (2000) han estudiat i editat el 8, molt pròxim al 9, que sembla un fragment del que podria haver estat un manuscrit més llarg amb més vides preses de la LA.

31. Agraïm els comentaris de José Aragüés i de Fernando Baños.

sinó de la *Leyenda de los santos* castellana, que, com hem dit, deriva de la compilació B.³²

Com hem dit, la traducció occitana està molt relacionada amb la catalana i els manuscrits que corresponen a l'estadi més pròxim al text de Voragine són dels segles XIV i XV.³³ D'altra banda, la traducció francesa de la LA és de la primera meitat del segle XIV.³⁴ Així mateix, en anglès la traducció més antiga és de 1438, coneguda com a *Gilte Legende* (Lambeth Palace Library ms. 72).³⁵ Tot i que no hem estudiat amb deteniment els textos francès i anglès, sembla que la traducció catalana opta més per la manera de l'occità i del francès de traduir o de seguir més fidelment el text de Voragine que la tendència dels santorals castellans, més eclèctics en general. A pesar que en els manuscrits catalans es produeixen variacions respecte del model llatí, com ara canvis en l'ordenació dels capítols, que es copien algunes vides més d'una vegada, que se n'eliminen d'altres i que se n'hi incorporen de noves entre els altres o al final,³⁶ la traducció conté un percentatge molt alt dels capítols de la compilació de Voragine, en segueix l'ordenació i, en general, el text.

En el context de la literatura catalana la traducció de la LA o *Flos sanctorum* en català pot situar-se entre el conjunt d'obres literàries dels primers temps que han arribat fins a l'actualitat. Tant el volum del text com la qualitat de la redacció confereixen a aquesta traducció un gran interès per als estudis literaris, lingüístics i culturals. Pel que sabem, en el segle XIII la literatura didacticoreligiosa catalana no va tenir una varietat de manifestacions tan important com la que ofereixen, per exemple, les literatures anglonormanda o francesa.³⁷ Tanmateix, sí

32. Vegeu Sobral (2010) i Aragüés (2016). Cristina Sobral ha donat a conèixer aquest fragment en portuguès, que pot ser de finals del segle XIV.

33. El text occità es conserva en diversos manuscrits, entre els quals n'hi ha tres que corresponen al primer estadi de què parlava Meyer, molt pròxim al text de Voragine, és a dir, que són traducció bastant exacta del text llatí: el manuscrit 9759 de la BnF, probablement del segle XV i pràcticament complet, i dos més, fragmentaris (Foulcalquier, arxiu municipal F1 i F2), que poden ser del XIV (Zinelli 2009).

34. Com fa veure Dunn-Lardeau (1997). Brunel (1986, 104) indica que la traducció francesa no té relació amb la catalana ni amb l'occitana.

35. L'impressor anglès William Caxton la va traduir novament i la va editar en el segle XV (1483-84), seguint la *Gilte Legende* i la francesa de Jean de Vignay.

36. Com a exemple podem esmentar que entre els sants nous s'hi afegeixen sants locals com sant Narcís i sant Feliu, com també d'altres que es trobaven en el passonari hispànic visigòtic (Fàbrega 1953), com ara els sants Julià i Basilissa (Garcia Sempere 2018a i 2018b), una vida que devia ser coneguda des de molt antic en la tradició hispànica.

37. Com ha indicat Cingolani (1994 i 2011), en el segle XIII, tret de l'obra de Lluïl i de les *Vides de sants rosselloneses*, que és el títol amb què es va publicar la traducció de la LA el

que s'hi va produir la magna obra de Ramon Llull, a la qual podem afegir el *Flos sanctorum* en català.

A més de les *Homilies d'Organyà*,³⁸ coneixem alguns textos hagiogràfics dels primers temps de la literatura catalana, quasi tots en vers, com ara l'*Epístola farcida de sant Esteve*, datada entre els segles XII-XIII, l'*Epístola farcida de sant Joan*³⁹ o la *Vida de santa Margarida rimada*, que es conserva en un manuscrit de finals del segle XIII i en dos més que són un poc posteriors, com també algunes vides que circulaven de forma independent en manuscrits del segle XIV, com per exemple les de sant Aleix,⁴⁰ santa Paula o Teòfil.⁴¹

Així mateix, es van fer altres traduccions de col·leccions de vides de sants, però no tan extenses o tan difoses com la que ofereix la LA; n'és el cas dels *Diàlegs* de sant Gregori,⁴² amb moltes vides de sants italians, obra que va ser traduïda en català al final del segle XIII o al començament del XIV. De manera semblant les *Vitae patrum* i l'*Alphabetum narrationum*,⁴³ d'una extensió considerable, tenen també versions catalanes, tot i que ens han arribat en pocs testimonis.

La LA catalana o *Flos sanctorum* en català amplia quantitativament i qualitativa la nòmina d'aquest conjunt de textos. Tant l'extensió com el nombre de testimonis conservats converteixen la traducció catalana en un monument literari i lingüístic de primer ordre. Curt Wittlin (2003) ja va fer veure que aquesta important traducció necessita ser coneguda i valorada, no sols perquè té un valor lingüístic i literari indubtable, sinó perquè forma part d'un sector de la literatura que influeix poderosament en tota la història cultural i de pensament d'Europa.

Com hem dit, la LA era com un arquetip mòbil amb variacions constants. De la mateixa manera, en la traducció catalana també es pro-

1977 (Voragine 1977), la literatura en llengua d'oïl ha conservat més mostres que la catalana. El mateix Cingolani (1990, 99) ha assenyalat l'escassetesa de noves rimades didacticoreligioses en català. La literatura catalana, però, compensa amb escriure aquesta manca de noves rimades amb la gran obra de Llull i el *Flos sanctorum* en català.

38. La *Cançó de santa Fe* pot pertànyer més a l'àmbit occità que al català.

39. Vegeu Spaggiari (1977) per a aquestes epístoles.

40. Sobre el manuscrit fragmentari d'Aleix en català, vegeu l'estudi de Cingolani (1990).

41. Sobre la vida de santa Paula, vegeu Garcia Sempere (2012b). Sobre Teòfil, vegeu Perujo (2022). Un recull més complet sobre els textos de tema hagiogràfic en els primers temps de la literatura catalana, en la *Història de la literatura catalana* (Badia dir. 2013, I, 61-72, 81-84).

42. Vegeu les edicions de Bofarull, Soberanas i Alegre en Gregori (1968 i 2006).

43. Columba Batlle (1988) en dona notícia.

dueixen canvis en els diferents manuscrits, per això en cada còpia hi ha capítols eliminats, capítols nous i capítols modificats perquè, a pesar de la fidelitat al text llatí, la mateixa dinàmica del text anava produint còpies sempre distintes entre si. En cada manuscrit, s’hi afegeixen vides alienes a la LA que constitueixen, en si mateixes, mostres ben antigues de textos catalans; podem esmentar-ne, com a exemples, les vides dels sants locals Feliu, Narcís, Eulàlia de Barcelona o Tecla, i d’altres, com els sants Ponç, Bàrbara, Quitèria o Brandà.⁴⁴ En algunes ocasions, els capítols són modificats seguint versions diferents de la de Voragine, com en el cas de la vida de sant Aleix, amb la versió de Voragine en els manuscrits catalans PEVM, però amb una versió distinta en B.

Tots aquests capítols nous són narracions que, per trobar-se inserides en la gran compilació de la LA, poden passar desapercebudes. Sovint contenen històries d’una notable complexitat narrativa, amb personatges i vicissituds que, a més de l’intrínsec interès per a la història cultural, tenen un atractiu indubtable per als estudis de llengua pel cabal lingüístic que aporten, com també per a la història de la literatura, ja que poden considerar-se noves narracions breus. Òbviament, aquests relats afegits podrien no ser de la mateixa època de la traducció, però hi ha indicis, com ara la llengua o l’antiguitat de les fonts, que ens condueixen a pensar que pot tractar-se de textos almenys tan antics com la mateixa traducció de la LA.⁴⁵ En aquest sentit, aquests relats afegits poden omplir, també, l’absència de textos dels primers temps de la literatura catalana.

1.2.1. *Testimonis conservats*

Com hem dit, de la traducció catalana de la LA conservem actualment cinc manuscrits pràcticament complets,⁴⁶ nombrosos fragments de diferent extensió i set⁴⁷ edicions impreses dels segles xv i

44. Hem estudiat recentment la vida dels sants Julià i Basilissa, amb una llarga tradició en l’hagiografia hispànica. Tot i que aquesta vida no apareix en la LA, va ser recollida en els manuscrits catalans B i V (Garcia Sempere 2018a i 2018b).

45. En aquest sentit podem destacar que, per exemple, tot i que el manuscrit P és considerat el més antic, en el manuscrit B, més tardà, la vida dels sants Julià i Basilissa, afegida a la compilació, sembla una traducció molt antiga, fidel a la font llatina i amb un estat de llengua ben antic (Garcia Sempere 2018a).

46. Com veurem més avall, fins ara s’ha considerat que els manuscrits complets n’eren quatre, però ací incloem també el manuscrit M, que té una llacuna important al final deguda a la pèrdua de folis, però que és, sens dubte, un *Flos sanctorum* com els altres quatre.

47. Tot i que Càmar (2013) en parla de huit, seguint BITECA (*Bibliografia de Textos Antics Catalans, Valencians i Balears*). En Garcia Sempere (2012a) també en recollim huit;

La *Legenda aurea* és una col·lecció de vides de sants i festivitats eclesiàstiques compilada pel frare dominic Jacobus de Voragine en el segle XIII. Va circular per tot Europa en milers de còpies manuscrites i va ser traduïda en diferents llengües. La traducció catalana es conserva en diversos manuscrits datats entre la fi del segle XIII i el XV i en diverses edicions del segle XVI. El còdex N-III-V conservat a El Escorial és el més antic d'una de les dues branques de la traducció. Inflú en la tradició impresa i, com els altres manuscrits, conté diferents modificacions respecte del model llatí que el doten d'un caràcter propi. En aquest primer volum oferim un estudi introductor sobre l'obra i sobre la traducció catalana, seguit de l'edició dels primers capítols d'aquest còdex, acarada amb els altres testimonis catalans i amb el model llatí. Si els capítols sobre les festivitats tenen un to més teològic, els de les vides ofereixen un conjunt de relats breus –formen part dels primers textos narratius de la tradició catalana–, amb el color i la vivesa de la vida de personatges procedents de llocs i d'àmbits socials molt distints i explicats al públic medieval en una llengua catalana ja ben rica i expressiva.

ISBN 978-84-9191-211-8

9 788491 191211

5 37 50

TEXTOS I ESTUDIS DE CULTURA CATALANA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat